

Koen Crul

Zeppelin

***Didactiek
voor
muzische
vorming
in het lager
onderwijs***

met online lesmateriaal

**volledig
herwerkte
uitgave**

P E L C K M A N S

VOORWOORD

Met bijzondere belangstelling heb ik mij kunnen verdiepen in de nieuwe uitgave van *Zeppelin*, de initiatie in het leren en onderwijzen voor het leergebied muzische vorming. Het boek is al meer dan tien jaar toonaangevend bij het vormgeven van de didactiek voor muzische vorming. Het paste toen perfect bij de eindtermen die in 1997 in het basisonderwijs werden ingevoerd. In die eindtermen werd toen opvallend veel plaats ingeruimd voor het leergebied muzische vorming.

Die positieve benadering van muzische vorming en kunsteducatie komt echter momenteel onder druk te staan. De dominante visie op een curriculum is op dit ogenblik sterk gebaseerd op een economisch discours. Het gaat om een bepaalde visie op de economie, die de maatschappij meer en meer beïnvloedt. Het is een ideologie van een overtrokken vrije markt met de ingebouwde competitie en het streven naar materieel gewin en rijkdom. In het kielzog van deze concurrentiedrang wordt ook naar het onderwijs gekeken. Daarbij gaat het om een natuurwetenschappelijke logica waarbij alle vormen van vooruitgang exact meetbaar worden geacht. Kwalitatieve situaties en schoolprestaties moeten in cijfers worden omgezet zodat vergelijkingen en wedijver mogelijk worden. De verleidelijke eenvoud van cijfers maakt ze gemakkelijk hanteerbaar zonder dat de reductie van onderliggende realiteit echt zichtbaar wordt.

In deze economische wedloop wordt het nut van kunsteducatie en muzische vorming gerangschikt onder het nut van wiskunde, natuurwetenschappen, techniek en gesproken vreemde talen. Menswetenschappen, artistieke vakken, muzische vorming, ethiek en religie riskeren tweederangs domeinen te worden in die hiërarchie.

Maar via kunsteducatie en muzische vorming leren we op een bepaalde eigen wijze omgaan met de werkelijkheid, net zoals de wetenschappen dat ook op hun eigen wijze doen. Duidelijk werd dat in de uitgangspunten van de vroegere eindtermen voor kunst en muzische vorming als volgt geformuleerd:

‘Kunsteducatie (...) reikt kennis, vaardigheden en attitudes aan om:

- actief diverse kunstvormen te ontwikkelen en te beoefenen;
- de diverse kunstuitingen te leren kennen en ze te kunnen plaatsen in hun culturele context;
- te kunnen reflecteren over de diverse kunstuitingen en hun cultureel kader;
- te kunnen openstaan voor de affectieve aspecten van kunstbeleving en voor de diversiteit van deze dimensie.’

Enerzijds is er dus **het technische praktijkaspect** bij de diverse kunstuitingen: beeld, klank, beweging, woord in hun diverse aspecten en in hun meervoudige vormen. Die initiatie moet de leerling in staat stellen te ontdekken op welk gebied van deze kunstuitingen hij zichzelf verder kan ontplooien. Kennismaking met de technieken heeft dus meer een observerend en explorerend dan een uitgesponnen technische beheersing als doel. Het gaat om wat de kunstfilosoof Elliot Eisner ooit *expressive objectives* (oefendoelen) noemde. Leerlingen oefenen zich in het uiten van hun expressie en ze zullen er op gevarieerde wijze in voortgaan en evolueren. Het resultaat zelf zal verschillen van individu tot individu, van groep tot groep en van kunstkenner

tot kunstkenner. Niet iedere leerling hoeft even goed te zijn in schetsen, schilderen, plastisch vormgeven, musiceren, poëzie, presenteren, dans ... Daar ligt ook de grens met het deeltijds kunstonderwijs en met specifieke kunstopties in het secundair onderwijs.

Daarnaast heb je het tweede aspect, **het reflectieve karakter** van de kunsteducatie gekoppeld aan de emotionele verwerking ervan. Niemand heeft die reflectieve dimensie zo duidelijk onder woorden gebracht als de filosoof Martha Nussbaum. In haar bestseller *Niet voor de winst* ziet zij het kunstonderwijs als vuurtoren voor de toekomst van de democratie. Zij legt een duidelijk verband tussen muzische vorming en kunsteducatie enerzijds en de studie van de menswetenschappen anderzijds. Feitelijke kennis en logica volstaan niet om als mens om te gaan met de wereld. Er is daarbovenop behoefte aan een 'narratieve verbeelding'. Die verbeelding heb je maar als kunstuitingen betrokken worden op de menswetenschappen. Ze stelt uitdrukkelijk: 'Afgeleid door het streven naar rijkdom vragen we steeds vaker aan onze scholen om nuttige winstmakers voort te brengen in plaats van nadenkende burgers.'

Door die combinatie tussen de techniciteit van de kunstvormen en de reflectie over wat er in de wereld en in de maatschappij gebeurt, krijgen kunst en de muzische uitingen ervan een verbindend karakter met de diverse disciplines van de geesteswetenschappen. In het onderwijs kun je op die wijze in de diverse vakken mogelijkheden vinden om thema's af te ronden of te begeleiden met kunstuitingen. Die combinatie veronderstelt dat kunst en muzische activiteiten zowel een individuele verrijking kunnen zijn als een aan medeleerlingen gedeelde en besproken realiteit in een klas, een atelier of een workshop.

Jongeren leren zich via artistiek-muzische vormen inleven in de situatie van andere mensen. Er zit vaak een affectieve, waardegerichte en emotionele kant aan vast. Via klank, dans, beeld, woord in allerlei vormen, al dan niet gecombineerd, vindt de kunsteducatie en muzische vorming haar bekroning. Het is het kritisch creatief denken, het zich inleven in situaties van andere mensen en volken en het afstappen van stereotypes. In die zin klopt het wat Nussbaum stelt: kunsteducatie als vuurtoren voor democratie.

Dit boek van Koen Crul is een erudiete en rijkelijk geïllustreerde initiatie in de diverse domeinen van muzische vorming. Het is naast een didactische initiatie ook een leidraad om kunst te beleven via relevante en vaak inspirerende illustraties en toepassingen. Commentaren en opdrachten stimuleren de reflectie en de beleving bij de illustraties en casussen. Dit boek is niet alleen kennisrijk, om met een modebegrip te spreken. Het zet ook aan tot reflectie, en niet te vergeten, tot affectieve beleving als verrijking en verbreding van de eigen persoonlijkheid bij onze leerlingen. Dit is algemene basisvorming van hoog niveau, die we ondanks de mogelijke utilitaire tegenstromen moeten blijven koesteren.

Roger Standaert
Emeritus Comparatieve pedagogiek UGent

DANKWOORD

In 2013 steeg de eerste *Zeppelin* op: een boek boordevol didactiek voor het leergebied muzische vorming. Al snel volgden *De kleine Zeppelin*, over kunstzinnig werken met kleuters, en *De grote Zeppelin* voor het secundair onderwijs. Samen met OETANG (trainingen en trajecten) ontwikkelden we diverse tools en ondersteunden we talloze leerkrachten in hun zoektocht naar kwaliteitsvolle kunsteducatie op school. Inmiddels heeft *Zeppelin* ook een vaste plek veroverd binnen de lerarenopleiding.

De kernvisie van *Zeppelin* nodigt leerkrachten uit om een krachtige verbinding te maken tussen de expressie van leerlingen en de wereld van de kunsten. Door de kunsten te verkennen, versterken leerlingen hun eigen expressieve mogelijkheden. Begrippen als 'onderwerpen', 'werkvormen', 'bouwstenen' en de specifieke 'grondhouding' zijn inmiddels een gemeengoed geworden in het onderwijsveld.

Onze maatschappij verandert en dat brengt nieuwe accenten in het onderwijs met zich mee, waarbij de nadruk steeds vaker ligt op kennisrijk werken. Ook in deze vernieuwde *Zeppelin* vind je volop inspiratie om de kennis van bouwstenen en kernbegrippen uit theater, dans, muziek, beeld en media te verankeren. We zetten in op een taalrijke aanpak en het verbreden van de culturele bagage van leerlingen. Tegelijkertijd blijven we trouw aan onze andere pijlers: we bieden actieve leerervaringen aan waarin leerlingen hun artistieke vaardigheden verruimen en besteden uitgebreid aandacht aan hun persoonlijke, kunstzinnige en creatieve ontwikkeling.

Het blijft een voortdurende uitdaging om beleidsmakers te overtuigen van het cruciale belang van kunsteducatie en muzische vorming. Kunst is immers onlosmakelijk verbonden met ons mens-zijn. Het opent ogen, zet mensen in beweging, zet aan tot kritisch denken en stimuleert verbondenheid. Deze 'strijd' voeren we samen met vele gepassioneerde collega's uit de verschillende lerarenopleidingen, die ik hiervoor hartelijk wil danken.

Wil je als team ondersteuning om de didactiek te implementeren, dan kun je terecht op <https://trainingen.oetang.be>.

Deze vernieuwde editie van *Zeppelin* was er niet gekomen zonder de steun van mijn collega's en de vele kunsteducatieve organisaties waarmee we constructief samenwerken. In het bijzonder gaat mijn dank uit naar Lien, Floor, Imme en Zeb, die mij telkens weer de ruimte bieden om mijn passie vorm te geven.

We stegen met een zucht tot boven in de lucht.

We zaten zo gezellig in ons huisje.

We konden alles zien.

We hadden pret voor tien.

Leve de zeppelin!

Koen Crul

BOUW JE EIGEN ZEPPELIN

Stap 1 Visie

Hoofdstuk 1 Visie

Hoofdstuk 2 Leerkracht

Stap 2 Concept

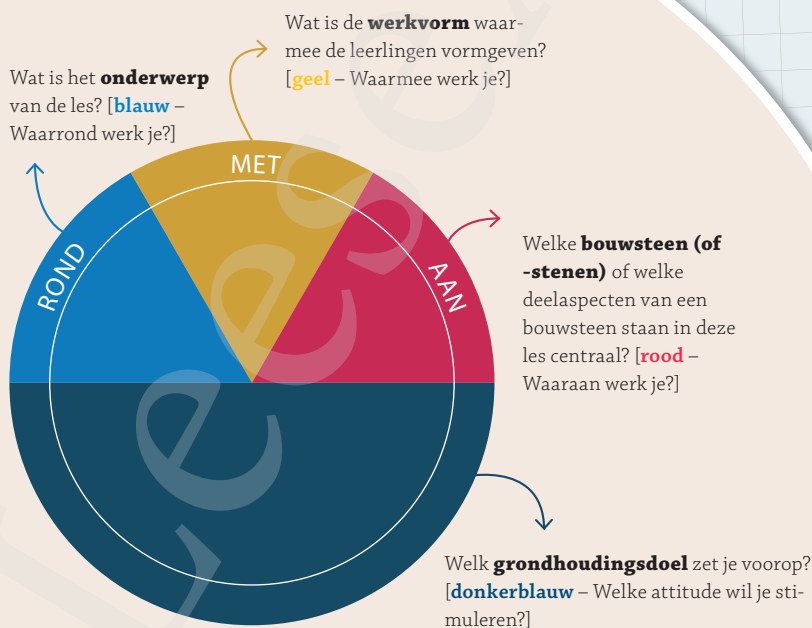
Hoofdstuk 3 Bouwstenen

Hoofdstuk 4 Werkvormen
en technieken

Hoofdstuk 5 Onderwerpen

Hoofdstuk 6 Concept

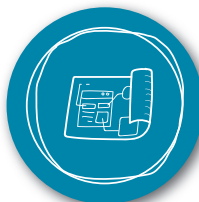
De conceptcirkel

DOMEINEN

- Beeld
- Muziek
- Drama
- Dans
- Media

Stap 3 Activiteit

- Hoofdstuk 7 Opdracht
- Hoofdstuk 8 Creativiteit
- Hoofdstuk 9 Beschouwen
- Hoofdstuk 10 Ontwerpen
- Hoofdstuk 11 Begeleiden

Stap 4 Leerlijn

- Hoofdstuk 12 Breed werken
- Hoofdstuk 13 Integratie
- Hoofdstuk 14 Leerlijnen
- Hoofdstuk 15 Evaluatie

UITGANGSPUNT

- Leefwereld
- Context
- Kunsten

INHOUD

DEEL 1 VISIE

18

Voorbeeldlessen in DEEL 1

19

Hoofdstuk 1

Visie op kunstzinnig werken

23

1 De taal van de kunsten

24

1.1 Een dubbel doel

24

1.2 Beschouwen en creëren

27

1.3 Een boeiend samenspel

28

2 Vijf muzische domeinen

32

2.1 De domeinen

32

2.2 Leren over kunst

34

2.3 Werken met de domeinen in de klas

35

3 Het belang van kunst in het onderwijs

40

3.1 Art advocacy

40

3.2 Leereffecten muzische vorming

43

4 De muzische grondhouding

48

4.1 De grondhouding onder de loep

48

4.2 Drie soorten attitudes

49

4.3 Werken aan een muzische grondhouding

54

5 Kwaliteitscriteria voor kunstzinnig werken

56

5.1 Vijf begrippen

56

5.2 Een screening

59

Hoofdstuk 2

De muzische leerkracht

63

1 Een muzisch klimaat installeren

64

1.1 Een muzische (leer)omgeving

64

1.2 Een veilig en vrij klasklimaat

65

1.3 Een rijke culturele omgeving

69

1.4 Het schoolfeest, een bijzonder moment

72

2 Een krachtig muzisch leerproces

75

2.1 Een rijk aanbod voorzien

76

2.2 Interactie: samenwerkend leren

77

2.3 Coachend begeleiden

79

2.4 Reflectie ondersteunen

80

3 De muzische begeleidershouding

81

3.1 Allround of vakspecialist?

81

3.2 Muzische competenties

82

3.3 Een muzische begeleidingsstijl

84

3.4 Eerste hulp bij ...

85

DEEL 2 CONCEPT

88

Voorbeeldlessen in DEEL 2

89

Hoofdstuk 3

Bouwstenen van de kunsten

93

1 Bouwstenen

94

- 1.1 Het begrip 'bouwsteen' 94
- 1.2 Het belang van bouwstenen 95
- 1.3 Een overzicht van de hoofdbouwstenen 98

2 De bouwstenen van beeld

99

- 2.1 De bouwsteen LIJN 99
- 2.2 De bouwsteen KLEUR 101
- 2.3 De bouwsteen VORM 105
- 2.4 De bouwsteen RUIMTE 107
- 2.5 De bouwsteen LICHT 109
- 2.6 De bouwsteen TEXTUUR 111
- 2.7 De bouwsteen COMPOSITIE 112
- 2.8 Samenvatting 115

3 De bouwstenen van muziek

116

- 3.1. De bouwsteen KLANKKLEUR 117
- 3.2 De bouwsteen TEMPO 118
- 3.3 De bouwsteen RITME 120
- 3.4 De bouwsteen DYNAMIEK 122
- 3.5 De bouwsteen MELODIE 123
- 3.6 De bouwsteen SAMENKLANK 124
- 3.7 De bouwsteen STRUCTUUR 124
- 3.8 Samenvatting 125

4 De bouwstenen van drama

126

- 4.1 De bouwsteen ROL 126
- 4.2 De bouwsteen HANDELING EN TAAL 128
- 4.3 De bouwsteen RUIMTE 130
- 4.4 De bouwsteen STRUCTUUR 131
- 4.5 De bouwsteen TIJD 132
- 4.6 De bouwsteen SAMENSPEL 134
- 4.7 Samenvatting 135

5 De bouwstenen van dans

136

- 5.1 De bouwsteen TIJD 136
- 5.2 De bouwsteen VORM 137
- 5.3 De bouwsteen RUIMTE 138
- 5.4 De bouwsteen KRACHT 139
- 5.5 De bouwsteen STRUCTUUR 140
- 5.6 De bouwsteen RELATIE 140
- 5.7 Samenvatting 141

6 De bouwstenen van media

142

- 6.1 De bouwsteen KADER 143
- 6.2 De bouwsteen LICHT 145
- 6.3 De bouwsteen GELUID 147
- 6.4 De bouwsteen MONTAGE 148
- 6.5 De bouwsteen BEELDBEWERKING 149
- 6.6 Samenvatting 149

Hoofdstuk 4

Werkvormen en technieken

151

1 Werkvormen en technieken	152
1.1 Omschrijving	152
1.2 Aandachtspunten	153
1.3 Overzicht van de werkvormen	154
2 Beeldende werkvormen	155
2.1 Materialen en gereedschappen	155
2.2 Vlakke technieken	156
2.3 Ruimtelijke technieken	163
2.4 Textiele werkvormen	165
2.5 Mengvormen	165
3 Werkvormen in muziek	166
3.1 Materialen en instrumenten	166
3.2 Vocaal musiceren	166
3.3 Instrumentaal musiceren	170
3.4 Muziek ontwerpen	172
3.5 Muziekspel	173
3.6 Muziek beluisteren	174
4 Dramawerkvormen	175
4.1 Het dramatische instrument	175
4.2 Verbale werkvormen	176
4.3 Non-verbale werkvormen	178
4.4 Spelen met materialen	180
4.5 Dramaspel	183
5 Werkvormen in dans	184
5.1 Het instrument van de danser	184
5.2 Creatieve dans	184
5.3 Dans ontwerpen	186
5.4 Gestructureerde dans	188
5.5 Dansspel	190
6 Mediawerkvormen	191
6.1 Mediamaterialen	191
6.2 Fotografiewerkvorm	191
6.3 Audiowerkvorm	191
6.4 Videowerkvorm	192
6.5 Projectie	193
6.6 Lay-out	193
6.7 Mediaspel	193

Hoofdstuk 5

Muzische onderwerpen

195

1 Betekenisvolle onderwerpen	196
1.1 Het onderwerp van een kunstzinnige activiteit	196
1.2 Klassieke thema's	198
1.3 Criteria om onderwerpen te selecteren	199
1.4 Nieuwe thema's bedenken	199
2 Onderwerpen vertalen in de domeinen	201
2.1 Inspiratie voor onderwerpen in beeld	201
2.2 Inspiratie voor onderwerpen in muziek	204

2.3	Inspiratie voor onderwerpen in drama	206
2.4	Inspiratie voor onderwerpen in dans	208
2.5	Inspiratie voor onderwerpen in media	209
3	Van onderwerp tot betekenisgeving	211
3.1	Betekenisgeving en vormgeving	211
3.2	Het thema grondig waarnemen	212
3.3	Sleutelvragen stellen	213
Hoofdstuk 6		
Het concept van een activiteit		219
1	Het concept	220
1.1	De conceptcirkel	220
1.2	Voorbeelden van concepten	222
1.3	Het nut van concepten	224
2	Concepten vastleggen	225
2.1	Verschillende startpunten	225
2.2	Belangrijke tips	227
2.3	Lesideeën verzinnen	229
3	Doelgericht werken	232
3.1	Concrete lesdoelen bepalen vanuit het concept	232
3.2	De leerplandoelen	234
DEEL 3		
ACTIVITEIT		236
Voorbeeldlessen in DEEL 3		237
Hoofdstuk 7		
Muzische opdrachten		241
1	De organisatie en de inhoud van een opdracht	242
1.1	Werken met opdrachten	242
1.2	De organisatie van de opdracht	243
1.3	De inhoud van de opdracht	246
1.4	Opdrachten aanpassen	247
2	Vijf tips voor sterke opdrachten	248
2.1	Maak de opdracht concreet en haalbaar	248
2.2	Formuleer je opdracht uitnodigend	252
2.3	Denk na over de creatieve ruimte	253
2.4	Faseer een moeilijkere opdracht	255
2.5	Maak opdrachten (soms) speels	256
3	Opdrachten ontwerpen in beeld, muziek, drama, dans en media	258
3.1	Een opdracht bedenken	258
3.2	Beeldende opdrachten	261
3.3	Muzikale opdrachten	263
3.4	Opdrachten in drama	267
3.5	Dansopdrachten	270
3.6	Mediaopdrachten	274

Hoofdstuk 8

Creativiteit stimuleren

277

1 Ruimte voor creativiteit	278
1.1 Het begrip creativiteit	278
1.2 Het belang van creatieve vermogens	279
1.3 Creatieve competenties	281
2 Creatief denken	284
2.1 Wat is creatief denken?	284
2.2 Breed onderzoeken	285
2.3 Flexibel associëren	286
2.4 Divergent denken	287
2.5 Transformeren	288
2.6 Verbeelden	288
2.7 Bisociëren	289
3 Het creatieve proces	290
3.1 Vier stappen	290
3.2 Drie divergerende denktechnieken	292
4 Creatieve opdrachten	296
4.1 Het vanzelfsprekende	296
4.2 Divergent denken	296
4.3 Flexibel denken	297
4.4 Origineel denken	297
5 Het stimuleren van creatief gedrag	298
5.1 Faalangst en perfectionisme	298
5.2 Conformisme	299
5.3 Onverdraagzaamheid	300
5.4 Groepsdruk	301

Hoofdstuk 9

Kunst beschouwen met leerlingen

305

1 Het belang van beschouwen	306
1.1 Beschouwen en creëren	306
1.2 Beschouwen met leerlingen	308
2 Het beschouwende gesprek	311
2.1 Doelgericht beschouwen	311
2.2 Esthetische ontwikkeling volgens Parsons	313
2.3 Het beschouwende gesprek	319
2.4 Twee voorbeelden	323
3 Beschouwen in beeld, muziek, drama, dans en media	326
3.1 Beschouwen in de domeinen	326
3.2 Actief beschouwen	335
4 Cultuurervaringen omkaderen	339
4.1 Theatercodes	339
4.2 Omkadering	340
4.3 Actief cultuur beleven (en erover nadenken)	341

Hoofdstuk 10

Activiteiten ontwerpen

345

1 Procesgericht werken	346
1.1 Een actief leerproces	346
1.2 Een doelgerichte aanpak	346
1.3 De structuur van een kunstzinnige activiteit	347
1.4 De inleiding van de activiteit	348
1.5 De kern van de activiteit	350
1.6 Het slot van de activiteit	352
1.7 Reflecteren met leerlingen	354
2 De eindopdracht	358
2.1 De functie van de eindopdracht	358
2.2 Twee belangrijke aandachtspunten	360
3 Backward design	363
3.1 Hoe werkt backward design?	363
3.2 De voordelen van backward design	366
3.3 Het proces aangaan	367
3.4 Een concreet voorbeeld	368
3.5 Controleren	373

Hoofdstuk 11

Coachend begeleiden

375

1 Zes begeleidingsrollen	376
1.1 Het begeleiden van kunstzinnige leerprocessen	376
1.2 De zes rollen van de leerkracht	377
2 Creatieve processen coachen	382
2.1 Verkennen, verbinden en verrijken	382
2.2 Effecten van tussenkomsten	383
2.3 Groepsdynamiek tijdens muzisch werk	385
2.4 Groepsdynamisch coachen	387
3 Differentiëren in muzische opdrachten	389
3.1 Op maat van alle leerlingen	389
3.2 Taalontwikkeldend lesgeven	390
3.3 Opdrachten aanpassen	391

DEEL 4

LEERLIJN

396

Voorbeeldlessen in DEEL 4

397

Hoofdstuk 12

Breed muzisch werken

401

1 Een waaier aan leerorganisatievormen	402
1.1 Breed muzisch werken	402
1.2 Kunstzinnige organisatievormen met de klas	403
1.3 Kunstzinnige organisatievormen op schoolniveau	406
2 Muzisch hoekenwerk	408
2.1 Muzisch in hoeken	408
2.2 Hoeken ontwerpen	410
2.3 Muzisch hoekenwerk organiseren	413

2.4	Zelfsturing	415
3	Muzische trajecten	419
3.1	Een samenhangend traject	419
3.2	Een traject opbouwen	420
4	Een muzisch project op school	424
4.1	Projectwerk	424
4.2	Een muzisch project ontwerpen	426
4.3	Een muzisch project uitvoeren	432
4.4	Een muzisch project evalueren	433

Hoofdstuk 13 **Geïntegreerd werken** **435**

1	Integratievormen	436
1.1	Verschillende vormen van integratie	436
1.2	Ondersteunende of evenwaardige integratie	438
1.3	De waarde van integratie	440
2	Inspiratie vanuit een ander domein	442
2.1	Verwerking vanuit een inspiratiebron	442
2.2	Doordenken	444
2.3	Een activiteit opbouwen vanuit een inspiratiebron	445
3	Integratie met een ander leergebied	447
3.1	Een dubbele focus	447
3.2	Integratieles met een ander leergebied ontwerpen	449
4	Muzische domeinen samenbrengen	451
4.1	Twee domeinen combineren	451
4.2	Een evenwaardige integratieactiviteit opbouwen	453

Hoofdstuk 14 **Leerlijnen voor kunstzinnig werken** **459**

1	Verticale en horizontale leerlijnen	460
1.1	Kunstzinnige ontwikkeling volgens Hargreaves	460
1.2	Cultuur in de spiegel	462
1.3	Verticale leerlijnen	465
2	Een doelgericht en samenhangend aanbod ontwerpen	469
2.1	Doelgericht, gevarieerd en samenhangend	469
2.2	Gericht plannen	471
3	Samenhang in het kunstzinnige aanbod	477
3.1	De meerwaarde van een samenhangend aanbod	477
3.2	Vormen van samenhang	478

Hoofdstuk 15 **Het evalueren van kunstzinnige vorming** **485**

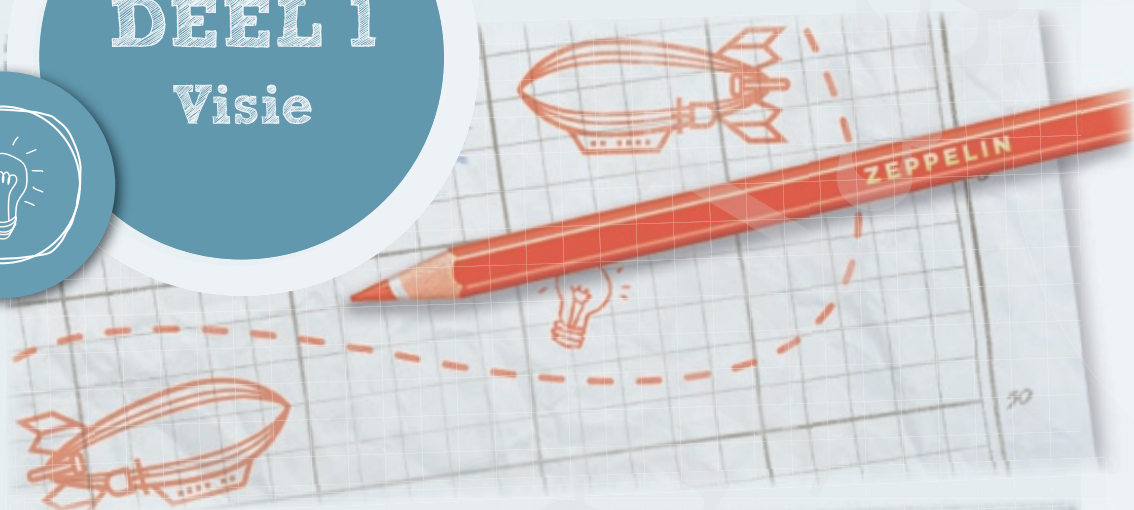
1	Een visie op muzisch evalueren	486
1.1	Communiceren over muzische ontwikkeling	486
1.2	Aspecten van een kwaliteitsvolle evaluatie	487
2	Reflecteren en evalueren met leerlingen	492
2.1	Reflecteren en evalueren	492
2.2	Reflecteren met leerlingen over een langer proces	493
2.3	Methodieken die het reflecteren ondersteunen	494

3 Een muzisch product evalueren	499
3.1 Productgericht evalueren met het criteriamodel	499
3.2 Een criteriarooster opstellen	502
3.3 Met leerlingen een criteriarooster opstellen	504
3.4 Evaluatie-eisen	506
4 Kunstzinnige groei in kaart brengen	508
4.1 De kunstzinnige groei	508
4.2 Evaluatiestappen	509
4.3 Instrumenten om de muzische groei van leerlingen in kaart te brengen	513
4.4 Het muzische rapport	517

Bouw je eigen zeppelin

DEEL 1

Visie

Hoofdstuk 1 – Visie op kunstzinnig werken

Hoofdstuk 2 – De muzische leerkracht

Maak je klaar om een zeppelin te bouwen. Nee, niet zo'n echt wereldvermaard luchtschip, wel een imaginaire constructie met artistieke deskundigheid en verbeelding. Een zeppelin bouwen

staat voor het creëren van een bijzondere leerervaring die de verbeelding prikkelt. Bij de start heb je vrije ruimte nodig. En helium!

Voorbeeldlessen in DEEL 1

UILEN (beeld – eerste graad)

GEDICHTENSPREEKKOOR (muziek – tweede graad)

SLOW SPORTS (dans – derde graad)

CADEAUTJES (drama – eerste graad)

TRUCAGE (media – tweede graad)

PEER GYNT (drama – derde graad)

VOORBEELDLES 1 – Uilen

DOMEIN GRAAD UITGANGSPUNT CONCEPT

Beeld

Eerste graad

Context

DOELEN

De leerlingen kunnen:

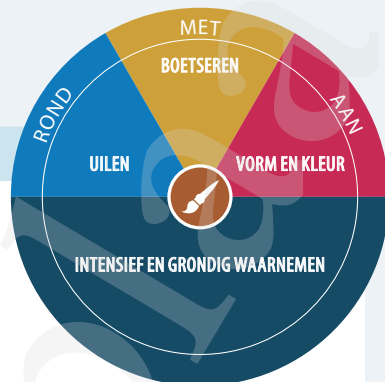
- vormkenmerken van een uil stileren;
- de tijd nemen om uilen te bekijken en hun indrukken te verwoorden;
- uit een stuk klei een figuur (uil) boetseren.

LESIDEE

De uil is een fascinerende vogel. Dit dier heeft al veel kunstenaars kunnen inspireren. In deze activiteit bekijken de leerlingen verschillende soorten uilen, verwoorden ze de kenmerken en beschouwen ze het werk van Henry Moore. Daarna werken ze met klei de vormen van een uil uit en voegen kleuraccenten toe.

EIND-OPDRACHT

Boetseer met een homp klei **een bijzondere uil**. De uil kan dik of dun zijn, groot of klein, een kuiken of een volwassen dier. Geef duidelijke kenmerken in **de vorm van de uil** zonder al te veel details. Nadien geef je het enkele **kleuraccenten** met kleipap.

VOORBEELDLES 2 – Gedichtenspreekkoor

DOMEIN GRAAD UITGANGSPUNT CONCEPT

Muziek

Tweede graad

Context

DOELEN

De leerlingen kunnen:

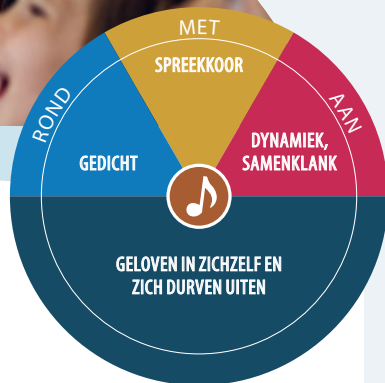
- een gedicht weergeven met de stem in een kooropstelling;
- zichzelf uitdrukken als anderen kijken;
- bewust dynamiek toevoegen in de compositie;
- rekening houden met beide stemmen in het muzikale geheel.

LESIDEE

In deze activiteit maken we een koppeling met taal. De leerlingen spelen met een ritmisch gedicht. Ze onderzoeken hoe ze dynamiek in een spreektekst kunnen invoegen en hoe verschillende stemmen kunnen samenklanken. Ze maken van een gedicht een spreekkoortekst voor twee stemmen.

EIND-OPDRACHT

Maak per zes vanuit **het gedicht** 'Een dominee uit Monnikendam' (of een ander ritmisch gedicht naar keuze) **een spreekkoor** voor twee stemmen. Voeg hierbij **dynamiek** toe (luid, stil, plots en krachtig, traag en opbouwend ...) en stem de **twee stemmen** op elkaar af (herhaling, klankwoorden, heen en weer ...).

VOORBEELDLES 3 – Slow sports

DOMEIN GRAAD UITGANGSPUNT CONCEPT

Dans

Derde graad

Leefwereld

DOELEN

De leerlingen kunnen:

- bewegingen kiezen uit het thema sporten;
- actief op zoek gaan naar inspiratie uit hun ervaring of leefwereld;
- bewegingen aanpassen vanuit tempo (snel, traag, freeze);
- een geheel maken door bewegingen aan elkaar te koppelen.

LESIDEE

De leerlingen maken een **bewegingsreeks** vanuit sporten. Ze bekijken 'slow sports' en zoeken naar bewegingen die aansluiten bij sporten die ze kennen. Vervolgens bewerken ze die vanuit de bouwsteen tijd (tempo) – snel, traag, freeze – en maken ze hiervan een geheel.

EIND-OPDRACHT

Maak per vier een **bewegingsreeks** met zes bewegingen (acties) uit **verschillende sporten**. Zet de bewegingen in een **volgorde** en verander de acties door ze **te vertragen, te bevriezen en te versnellen**. Voer de bewegingen samen in de afgesproken volgorde uit. Start en eindig in een **freeze**.

VOORBEELDLES 4 – Cadeautjes

DOMEIN GRAAD UITGANGSPUNT CONCEPT

Drama

Eerste graad

Leefwereld

DOELEN

De leerlingen kunnen:

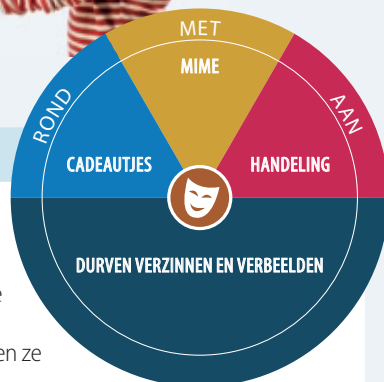
- mimiek en handeling aanpassen aan een situatie met cadeautjes;
- duidelijk een handeling weergeven zodat anderen ze begrijpen;
- hun verbeelding inzetten in muzische opdrachten.

LESIDEE

De leerlingen verzinnen wat er in het fictieve cadeautje zit dat ze van iemand anders hebben gekregen. Ze besteden aandacht aan hun mimiek en het duidelijke weergeven van de handeling. Bij het uitpakken laten ze zien wat ze van het cadeau vinden.

EIND-OPDRACHT

Bedenk in groepjes van twee wat jullie aan de anderen als **cadeau** willen geven. Beeld uit **zonder te spreken** hoe je alles inpakt. Geef het onzichtbare cadeau af aan een ander duo. Die zullen het openmaken en tonen wat je met de inhoud van het cadeau kunt doen. Zorg dat het **duidelijk** is wat je inpakt, zodat de anderen het begrijpen.

VOORBEELDLES 5 – Trucage

DOMEIN GRAAD UITGANGSPUNT CONCEPT

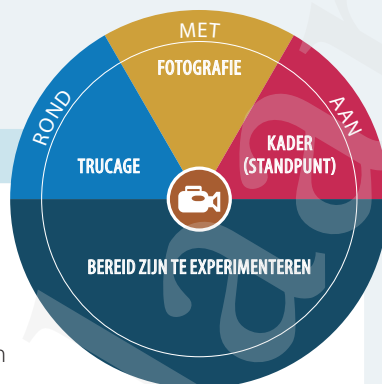
 Media Tweede graad Kunsten

DOELN De leerlingen kunnen:

- een fototoestel bedienen om een foto te maken;
- vanuit een bepaald standpunt een foto maken;
- belangstelling tonen voor technieken, materialen en instrumenten.

LESIDEE De leerlingen doen een truc waarbij ze dingen laten gebeuren die in werkelijkheid niet kunnen. Ze beschouwen fototrucages en maken zelf zo'n foto van iets wat echt niet kan. Ze voeren het uit op een effen vloer. Ze kiezen het juiste standpunt om de foto te maken. Je gelooft je ogen niet.

EIND-OPDRACHT Maak per drie (of vier) een eigen fototrucage. **De truc** mag nieuw zijn of gebaseerd op een van de werken van de fotografen. Gebruik attributen om het echt te laten lijken. Kies een goed **standpunt** zodat **je foto** iets vastlegt wat eigenlijk niet kan.

VOORBEELDLES 6 – Peer Gynt

DOMEIN GRAAD UITGANGSPUNT CONCEPT

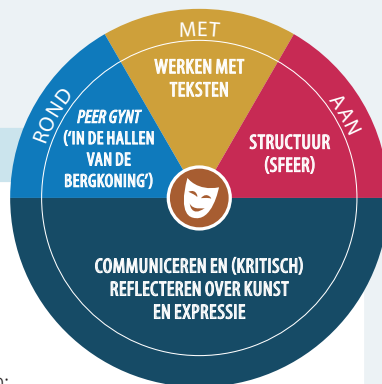
 Drama Derde graad Kunsten

DOELN De leerlingen kunnen:

- de sfeer van het muziekstuk *Peer Gynt* vertalen in drama;
- een vervolg op een stuk tekst verzinnen;
- een dialoog op een dynamische manier brengen;
- constructieve kritiek formuleren, ontvangen en gebruiken om het eigen werk te verbeteren.

LESIDEE In deze activiteit luisteren de leerlingen naar het muziekstuk 'In de hallen van de Bergkoning' uit *Peer Gynt* van Edvard Grieg. Ze formuleren wat ze horen en stappen mee in de verbeelding van de componist. Ze onderzoeken hoe ze een dialoog kunnen aanvullen in de sfeer van het muziekstuk en brengen de tekst op een dynamische manier.

EIND-OPDRACHT Verzin per drie een vervolg op **de dialoog** en speel dat. Zorg ervoor dat Peer Gynt een **reden vindt om voorbij de trollen** te raken. Schrijf de tekst op en oefen enkele keren. Speel niet statisch. Geef duidelijk **de sfeer** weer door het spel (houding, stemgebruik).

HOOFDSTUK 1

Visie op kunstzinnig werken

Muzische of kunstzinnige vorming is een van de leergebieden in het basisonderwijs. In Vlaanderen vind je het onder de term **muzische vorming**, in Nederland heet dat **kunstzinnige oriëntatie**. In het eerste hoofdstuk sta je stil bij een aantal kernbegrippen en krijg je een beeld van waarom kunstzinnige vorming belangrijk is in de ontwikkeling van leerlingen.

Dit hoofdstuk start met een visie op krachtig muzisch werken in je klas. Het geeft je achtergrond bij het wat en waarom van kunsteducatie in het basisonderwijs. Daarna verken je in vogelvlucht de domeinen beeld, muziek, drama, dans en media aan de hand van enkele doorkijkjes. Ten slotte sta je stil bij een aantal kwaliteitscriteria voor sterke kunstzinnige activiteiten.

Na dit hoofdstuk kun je

- het begrip **kunstzinnig of muzisch werken** beschrijven;
- de verschillende **kunstdisciplines of muzische domeinen** illustreren met voorbeelden;
- aangeven welke **leerkansen** kunstzinnige vorming biedt in een schoolse context;
- uitleggen wat een **muzische grondhouding** is en hoe je die kunt stimuleren;
- een activiteit beoordelen op basis van **kwaliteitscriteria**.

Inhoudstafel

1 De taal van de kunsten	24
2 Vijf muzische domeinen	32
3 Het belang van kunst in het onderwijs	40
4 De muzische grondhouding	48
5 Kwaliteitscriteria voor kunstzinnig werken	56

1 DE TAAL VAN DE KUNSTEN

1.1 Een dubbel doel

Als we het over kunstzinnige oriëntatie of muzische vorming willen hebben, is het aangewezen om de term helder te omschrijven. De term **muzisch** verwijst naar 'de negen muzen', de Griekse godinnen van kunst en wetenschap. Mousieon (vandaar museum) was de tempel ter ere van de muzen. Zo had je onder andere Euterpe, de muze van het fluitspel, en Erato, de muze van het lied en de lyriek. **Kunstzinnige oriëntatie** verwijst uiteraard naar het verkennen, zich een beeld kunnen vormen van de kunsten. Hier vind je een aantal voorbeelden van initiatieven waarin de term aan bod komt.

'Reflecteren moet je leren', is het uitgangspunt van Liesbeth, docent artistieke vakken. Ze heeft een duidelijk beeld van de stappen die de leerlingen moeten zetten om tot reflectie te komen. Ze start om de veertien dagen met een invulformulier waarin de leerlingen moeten aangeven in welke mate ze tevreden zijn over hun eigen werk. Daarna geven ze de redenen aan waarom ze tevreden zijn en waaraan ze nog kunnen sleutelen.

De klas van Jeroen zet volgende week een kunstproject op rond Panamarenko. Ze gaan een tentoonstelling bezoeken en daarna verwerken ze hun ervaringen met ondersteuning van een kunsteducatieve organisatie.

'Je moet de kubieke meter kunstzinnig benaderen', stelt Els aan haar jongere collega voor. 'Laat de leerlingen met bamboestokken constructies maken.'

We maken met de oudste leerlingen van de school een musical. We maken zelf de decors, spelen toneel, dansen en zingen samen. Eind mei voeren we die op.

Elke vrijdag hebben we klasoverschrijdende muzische ateliers. De leerlingen kunnen dan kiezen tussen verschillende workshops.

Toen de juf zwanger was, hebben we voor haar en de baby een poppenfilm gemaakt over onze eigen babytijd. De popjes kreeg ze nadien cadeau.

Met kunstzinnige of muzische vorming streven we een dubbel, vrij ambitieus doel na. Enerzijds willen we dat leerlingen zich **expressief uitdrukken** in de kunstzinnige domeinen, anderzijds willen we dat ze kennismaken met **de wereld van de kunsten**. Beide componenten spelen daarbij een belangrijke rol. Er is geen kunstzinnige vorming als een van beide componenten ontbreekt.

Zich expressief uiten

Kunstzinnige vorming zet in op het **zich expressief uitdrukken**. De leerlingen krijgen de kans om hun verbeelding vorm te geven, eigen ervaringen te uiten in beeld, muziek, drama, dans en media. Kunstzinnig werken is je eigen beleving tot uitdrukking brengen met de taal van de kunsten.

In kunstzinnige activiteiten doe je doorgaans een beroep op **de beleving van de leerlingen**. Dat kan een ervaring zijn (gaan logeren), een emotie (bang in het donker), een idee (watersterren), iets in je verbeelding (gekke wezens) of iets wat wordt opgeroepen (een minidierentuin). Met die ervaring of verbeelding gaan de leerlingen aan de slag. Dat vormt **de inhoud** of **betekenisgeving** in kunstzinnige vorming.

De leerlingen leren zich uit te drukken met hun lichaam en stem, met materialen, klank en instrumenten. Ze geven vorm aan hun ideeën, net zoals kunstenaars. Door de kunstzinnige domeinen beeld, muziek, drama, dans en media uiten ze hun ervaring en verbeelding. Dat is **de vormgeving** in kunstzinnige vorming.

Tilly speelt samen met Max een toneelstuk. Ze speelt dat ze een poesje krijgt. Ze wilde dat al heel lang. Samen verzinnen ze hoe ze voor het eerst de poes ziet.

Max heeft een leuk idee, hij wil een muziekstuk maken met emmers. Hij zag dat op een straat-theaterfestival.

Imme maakt een tekening over een onderwaterwereld. Ze verzint nieuwe wezens die zich verbergen achter rotsen en wier. Ze hebben ook allemaal een voertuigje waarmee ze zich onder water verplaatsen.

Lotte wil een nare ervaring bij de tandarts uitdrukken in dans.

Kennismaken met de wereld van de kunsten

Een ander doel is het kennismaken met **de wereld van kunst en cultuur**. Sommige leerlingen krijgen van thuis uit de kans om cultuur te verkennen, anderen veel minder. Kunst is in onze maatschappij niet weg te denken, daarom moeten we de leerlingen **de competenties kunst (en cultuur)** aanreiken. Zo kunnen ze een referentiekader opbouwen, kunnen we de drempels voor cultuurparticipatie verlagen en kan er een basis voor verdere ontwikkeling ontstaan. Het is een taak van het onderwijs om de wereld van de kunsten te ontsluiten. Zo maken de leerlingen kennis met kernbegrippen (bouwstenen) uit de kunsten, zoals compositie (beeld), melodie (muziek), rol (drama), kracht (dans) en montage (media).

Mohammed is erg gefascineerd door het werk van Jackson Pollock. Hij kijkt vol bewondering naar het filmpje waarin de kunstenaar de drippings maakt.

Luz volgt in de academie lessen gitaar. Ze leerde een aantal akkoorden spelen. De juf vraagt om haar instrument eens mee te brengen naar de klas.

'Wat doet een choreograaf?' was de leervraag in een project over soorten dans. De leerlingen gingen op bezoek in een dansopleiding en gingen met de dansers in gesprek.

In de drama-activiteit ligt de nadruk op het gebruik van de ruimte. De leerlingen onderzoeken hoe ze bewust de ruimte kunnen inzetten tijdens het spelen van een dialoog.

1.2 Beschouwen en creëren

In de kunstzinnige didactiek is het gangbaar om de opdeling **beschouwen en creëren** te maken, kunst meemaken tegenover kunst maken of kunstbeschouwing tegenover kunstcreatie. Hoewel je een onderscheid kunt maken, spelen ze heel sterk op elkaar in.

Beschouwen slaat op het bewust beleven van allerlei vormen van kunst en erover reflecteren. Dat kan spontaan gebeuren of met ondersteuning van de leerkracht. De leerlingen ervaren kunst in een authentieke context, in een theaterzaal, een museum of op de werkplek van een kunstenaar of ze kijken en/of luisteren naar kunst via afbeeldingen, audio-opnames of filmbeelden van voorstellingen. In hoofdstuk 9 ga je dieper in op hoe je kunst diepgaand kunt beschouwen met leerlingen.

In de klas luisteren de leerlingen naar 'la Strasbourgeoise', een traditionele dans van het Kliekske. Ze voelen de vraag- en antwoordstructuur aan door op het juiste moment mee te spelen met hun instrument.

Tijdens de schooluitstap naar Antwerpen bezoeken de leerlingen de opera. Ze krijgen een korte uitleg over het gebouw en gaan dan de zaal in. Ze mogen een open repetitie bijwonen en ontdekken hoe de regisseur en de dirigent met de dansers en muzikanten aan de slag gaan.

Creëren is zelf onderzoeken, ontwerpen en realiseren. Het creëren binnen een kunstvorm of een integratie aan kunstvormen (bv. beeld en drama). Ook de presentatie en het doorlopen van een creatieproces is een onderdeel van het creëren.

In een kunstzinnige activiteit over druktechnieken geven de leerlingen van het derde leerjaar (groep 5) met kartondruk een drukke stad weer. Ze worden uitgedaagd om hun beleving van de stad weer te geven met aandacht voor de vorm van de objecten en de compositie op het blad. De leerkracht start met een associatieoefening om hen te laten nadenken over wat zij onder een drukke stad verstaan. Daarna laat ze hen onderzoeken hoe kartondruk werkt. Voor sommige leerlingen is dat nieuw en verloopt dat met wat hindernissen. Zo sluiten ze hun thema rond mobiliteit af.

De drama-activiteit gaat over spelen voor een publiek. De leerkracht oefent in verschillende lessen met de leerlingen hoe ze een verhaal kunnen brengen zodat het boeiend wordt voor het publiek. Vandaag gaat het over oogcontact durven te maken met je publiek. De leerlingen vinden dat best spannend.

Beschouwen en creëren komen samen aan bod, zowel in het expressieve aspect (reflecteren over je eigen expressie – zelf een creatie maken) als in het kunstzinnige aspect (kunst analyseren – met een kunstenaar werken met de bouwstenen).

1.3 Een boeiend samenspel

Muzisch werken is enerzijds inspiratie krijgen, experimenteren, exploreren, creatief denken, vormgeven en presenteren. Het hoeft niet altijd te resulteren in een product. Anderzijds leer je ook iets over de kunsten, ervaar je de kracht van kunst en geef je eigen betekenis aan wat je kunstzinnig ervaart. Het samenspel **werken aan eigen expressie** en **kunst beleven** heeft een bijzondere kracht. In onze visie zijn beide elementen met elkaar verbonden en vullen ze elkaar sterk aan.

Kennis hebben van kunst versterkt de eigen expressie

Om je goed te kunnen uitdrukken, moet je over een rijke taal beschikken. Wil je de weg vragen in het Frans, dan is het aangewezen om toch enkele woorden Frans te spreken. Als je in een rijke Franstalige omgeving vertoeft, zal dat iets gemakkelijker verlopen. Hetzelfde geldt voor de taal van de kunsten.

Je kunt je verfijnder muzisch uiten als je die taal wat onder de knie hebt. Kunst kan je inspiratie geven voor je eigen werk en biedt verschillende mogelijkheden om vorm te geven. Door regelmatig met kunst bezig te zijn en je in een inspirerende kunstzinnige omgeving te bevinden, ontdek je de rijkheid van de taal van de kunsten.

Eigen creaties versterken de kunstbeleving en -beschouwing

Door jezelf uit te drukken in het Frans en in interactie te gaan met anderen, ontdek je dat er verschillende manieren zijn om je uit te drukken. Misschien beleef je na een tijdje meer taalplezier en kun je meer genieten van Franse uitdrukkingen. Hetzelfde geldt voor de taal van de kunsten.

Door zelf kunstzinnig aan de slag te gaan, word je gemakkelijker verwonderd over hoe kunstenaars zich uitdrukken en ontdek je dat onderzoeken, uitproberen belangrijk is. Door zelf aan de slag te gaan met vorm en kleur, het spelen van een personage, ritme en vormen maken met je lichaam, kun je gemakkelijker iets vertellen over het kunstzinnige werk van anderen en het misschien meer appreciëren. Soms kun je verrast zijn over hoe kunstenaars met eenzelfde thema aan de slag zijn gegaan en hoe zij diepgang en betekenis geven.

Kunsteducatie in het basisonderwijs

In het basisonderwijs is het aangewezen om beide benaderingen – de aandacht voor expressie en voor de taal van de kunsten – met elkaar te verbinden. Besteed evenveel aandacht aan het kennismaken met de kunstzinnige wereld (inspiratie krijgen, het kennismaken met de bouwstenen) als aan het zich expressief uiten (het zelf gebruiken van die taal, het vormgeven). Kunst als middel én doel.

Speels tot expressie komen
Eigen mogelijkheden ontdekken
Zichzelf creatief uiten

Kunst beleven
Het verhaal van de kunstenaar ontdekken
Kernbegrippen (bouwstenen) hanteren

EXPRESSIE

KUNSTZINNIG

KUNST ALS MIDDEL

We spreken van kunst als middel als je (alleen) aandacht hebt voor het expressieve aspect, voor de spontane, creatieve uitingen van de leerlingen.

Hier is geen of weinig aandacht voor de eigenheid van de taal van de kunsten. De doelen zijn dan amusement, gezelligheid, animatie, samenwerken, elkaar leren kennen, openstaan voor het anders-zijn. De muzische werkvormen zijn dus een middel om andere (ook belangrijke) doelen te bereiken.

In de jeugdbeweging gaan de leerlingen dansen. Iedereen mag muziek meebrengen waarop je leuk kunt dansen.

KUNST ALS DOEL

Als je je alleen concentreert op het leren over de kunsten, dan spreken we van *artistieke vorming*. Artistiek werken gebruikt technieken, methodes die je ook in de muzische vorming kunt gebruiken, maar legt minder het accent op de persoonlijke verwerking.

Het gaat dus om het beter begrijpen van de kunsten omwille van de kunst zelf. De 'taal' van de kunst staat voorop.

Joris gaat naar de muziekacademie om beter te leren muziek lezen. Later wil hij trombone spelen.

Inne volgt balletles. 'Heel erg leuk', zegt ze. Ze kan al twee posities goed uitvoeren.

KUNST ALS MIDDEL EN ALS DOEL

Muzisch werken vraagt een samenspel tussen **het expressieve** en **het kunstzinnige**. Doordat beide aspecten samenkomen, besteed je aandacht aan de taal van de kunsten én aan de persoonlijke uiting van elke leerling.

Expressie met een kunstzinnig accent zorgt ervoor dat je niet in het ijlle bezig bent. Je hanteert kunstzinnige elementen om je rijk uit te drukken. Kunstzinnige vorming met een expressief accent zorgt ervoor dat je een persoonlijk accent kunt geven aan die kunstzinnige uiting.

Ben heeft een plan. Na de figurentheatervoorstelling van Ultima Thule wil hij zelf met zijn klas een poppenvoorstelling spelen. Ze besluiten poppen te maken, een scenario te schrijven en een decor te timmeren. Als de poppen klaar zijn, beginnen ze te oefenen. Het manipuleren van poppen lijkt niet zo eenvoudig: de poppen schudden meer dan dat ze geloofwaardig bewegen. Ben organiseert daarom een korte activiteit rond spelen met stokpoppen, waar de aandacht ligt op de

basisbewegingen. De leerlingen onthouden dat ze duidelijker maar minder druk moeten bewegen. De leerkracht geeft nog een aantal aanwijzingen bij het schrijven van een scenario en de klas kan weer een stap verder. Ben maakte een mooie koppeling tussen het kunstzinnige (voorstelling bespreken, poppenspeltechnieken, scenario schrijven) en het expressieve (een eigen idee verwerken in een scenario, het zich leren uitdrukken met een pop ...).

Persoonsgerichte kunsteducatie

Muzische vorming is een vorm van kunsteducatie, het leren met, door en over de kunsten. In kunsteducatie kun je verschillende richtingen uit. Je kunt werken aan het maatschappelijke aspect, het kunsthistorische, het ambachtelijke ... Muzische vorming en kunstzinnige oriëntatie kiest resoluut voor de **persoonsvormende aanpak**. We willen geen kunstenaars vormen,

geen acteurs, dansers, dichters, specialisten die alles weten over kunstgeschiedenis, maar mensen die bewust in het leven staan en die zich in de verschillende domeinen kunnen uitdrukken. Muzische vorming is ook geen amusement, het is geen vrijblijvend gezellig bezig zijn. Er valt iets te leren, ook al is het een ander soort leren dan in de meer cognitief gerichte leergebieden.

In essentie gaat het om de leerlingen in contact te brengen met kunst zodat ze, net zoals kunstenaars, verwonderd naar zichzelf en de wereld kunnen kijken en dat kunstzinnig kunnen uiten.

2 VIJF MUZISCHE DOMEINEN

2.1 De domeinen

‘De kunsten’ is een verzamelnaam voor de verschillende artistieke disciplines: muziek, beeldende kunsten, dramatische kunsten, poëzie, fotografie ...

Die kunstvormen noemen we ook wel **de domeinen**. Klassiek hebben we het dan over beeldende kunst, muziek, drama of theater en dans. Uiteraard zijn er nog heel wat andere kunstvormen zoals woord (literatuur, poëzie), mediakunst (film, audio), graphic novel (strips), *urban arts* (graffiti, *slam poetry*). Om het overzichtelijk en praktisch te houden concentreren we ons hier op een brede benadering in vijf domeinen: beeld, muziek, drama, dans en media.

Het leergebied muzische vorming of kunstzinnige oriëntatie moet je als **een geheel** bekijken. Het gaat steeds over dezelfde **groei- en leerprocessen** waarbij kunst en expressie elkaar ontmoeten. Toch is elke *kunstdiscipline* anders, elk domein heeft zijn eigenheid en verwijst naar een andere artistieke discipline waar andere wetmatigheden, begrippen, bouwstenen spelen.

Beeld

De leerlingen maken kennis met de wereld van **de beeldende kunsten** en leren zich uitdrukken in beeldend werk. Ze leren ook dat ze met beelden kunnen communiceren. Beeld verwijst naar de beeldende kunsten: schilderkunst, beeldhouwkunst ... en de toegepaste beeldende kunsten zoals architectuur, design, grafische vormgeving, graphic novel ...

Media

De leerlingen komen in aanraking met de **audiovisuele kunsten**, de wereld van fotografie, audio en video, projectie en lay-out. Ze onderzoeken hoe ze hun eigen ideeën met die media vorm kunnen geven.

Muziek

De leerlingen ontwikkelen zich op muzikaal vlak. Ze maken kennis met de **wereld van muziek**, niet alleen klassieke muziek maar ook hedendaagse muziek en muziek van elders. Ze leren instrumenten kennen, ontdekken de muzikale mogelijkheden van hun stem, drukken zich op verschillende manieren muzikaal uit en ervaren muzikaal plezier.

Drama

De leerlingen leren de expressiemogelijkheden kennen van stem, taal, houding, beweging en mimiek om zich uit te drukken. Ze zetten hun eigen verbeelding om in spel. Ze komen in aanraking met de wereld van **theater en toneel** in al zijn vormen.

Dans

De leerlingen ontdekken de expressieve en communicatieve mogelijkheden met het lichaam. Ze onderzoeken verschillende bewegingen om zich uit te drukken en maken kennis met de wereld van dans. **Dans** verwijst naar de kunstvorm dans, bewegingstheater en aanverwante vormen.

2.2 Leren over kunst

Het creatieve leerproces

Het **leren** bij het muzische werken gebeurt op een heel bijzondere manier. Niet louter theoretisch, maar door er actief mee bezig te zijn. 'Leren' beschouwen we hier in de brede zin van het woord: beleven, onderzoeken, experimenteren, toepassen, analyseren, waarnemen ...

In dat proces willen we **de creativiteit** van de leerlingen stimuleren. Onder creativiteit verstaan we het vermogen om een nieuwe oplossing te bedenken en toe te passen. In dit creatieve leerproces zullen leerlingen zich oriënteren op de uitdaging, actief mogelijkheden onderzoeken, uitvoeren wat ze bedacht hebben en daarover reflecteren.

In de actualiteit kwam een item rond cliniclowns. Sommige leerlingen vonden dit vreemd: een clown in het ziekenhuis. Wat zijn cliniclowns? Wat moet een clown kunnen? Waarom zijn ze in het ziekenhuis? De leerlingen krijgen de opdracht om eens na te denken over wat ze leuk zouden vinden als ze in het ziekbed zouden liggen. Ze kijken daarna naar een kort filmpje over clowns en oefenen, onder begeleiding van de leerkracht, de naïviteit en de verwondering van de clown. Er liggen ook een hoop spullen waaruit ze één element mogen kiezen om hun clownspersonage te versterken. Met de attributen maken ze per drie een korte scène. Dat presenteren ze aan de rest van de klas. Na elke presentatie volgt een kort gesprek. Zou dit een zieke persoon kunnen opvrolijken en waarom?

Muzische expressie in het spontane spel

Dankzij het **spontane spel** in onze kinderjaren hebben we al heel wat expressieve ervaringen verworven. Wie heeft niet *kokenetentje* gespeeld? Wie heeft niet spontaan gedanst op muziek? Wie heeft er nooit een applaus gekregen voor een optreden? Waar hangen je eerste tekeningen?

We hebben allemaal voldoende intuïtie en ervaring om ons uit te drukken. Dankzij de exploratiedrang en de ervaringen door spel in onze eerste levensjaren starten we bij het muzische werken niet vanaf nul.

De leerlingen bouwen een kamp, ontdekken dat je sporen kunt maken met krijt op de stoep, zingen mee met een liedje, verkleeden zich en spelen prinses, bootsen het geluid na van een vliegtuig of ze maken zelf grappige rijmpjes.

Muzisch werken heeft linken met **spel**, het speelse ontdekken van de werkelijkheid. Uitdagingen aangaan, plezier beleven, bouwen en weer afbreken, verzinnen en spelen, dansen en bewegen waardoor het heel laagdrempelig is.

2.3 Werken met de domeinen in de klas

Beeld

Beeldend werken gaat over beelden en vormen. *Beelden* noemen we vormgevingen die door mensen zijn gemaakt en die ergens naar **verwijzen**. Van alles wat een mens ziet, vormt hij zich een innerlijk beeld, een innerlijke voorstelling of mentaal beeld. Ook de materiële weergave daarvan noemen we een beeld (bv. een werkstuk in klei of een tekening op papier). Een schilderij van een pijp is geen pijp, maar verwijst naar een pijp.

Een vormgeving zonder verwijfsfunctie noemen we een **vorm**. Een vaas verwijst nergens naar. Het is een vorm die je, als hij goed is gemaakt, ergens voor kunt gebruiken. Een vaas is dus in deze opvatting geen beeld.

La trahison des images, René Magritte, 1928-1929

De leerlingen ontdekken hoe ze met de **beeldtaal** nieuwe beelden kunnen verzinnen en maken. Ze verwerven inzicht in beeldende processen, materialen en technieken. Ze toetsen die aan kunst, het werk van vormgevers en kunstenaars.

Beeldend werken is meer dan *knutselen*. Met knutselen bedoelen we 'dingen maken met materialen en technieken', maar zonder beeldende doelstellingen, zonder koppeling aan bouwstenen van beeld. Een geldbeugel maken uit melkbrikken is geen beeldend werk, wel een zinvolle les techniek. In zo'n activiteit komen er weinig tot geen beeldende elementen aan bod.

Jonas en Katrijn werken met blokjes zittende, liggende en staande figuren uit. Het hoofd en de attributen worden meer uitgewerkt. Ze werken rond compositie en exploreren de mogelijkheden om de figuren in verschillende posities te zetten. Bij wijze van inspiratie laat de begeleider enkele foto's zien van het werk van Marisol.

Vrouwen en hond, Marisol Escobar, 1964

Muziek

De leerlingen in contact brengen met de wereld van muziek is de ruime doelstelling in dit domein. In het muzisch-creatieve werken met muziek leggen we het accent op het **verkennen van de expressieve waarde** van klank en muziek via de eigen muzikale mogelijkheden en de mogelijkheden van muziek als muzikaal communicatiemiddel.

Bij muziek werk je met klanken en geluiden. Muziek is het vormgeven via klank en geluiden. Of nog: 'muziek is in vorm gezette klank die betekenis heeft voor mensen'.

De leerlingen krijgen kansen om actief deel te nemen aan het **maken** van muziek, het **beluisteren** van verschillende audio, het **reageren** op muziek en het zelf **samenstellen** (componeren) van klanken en geluiden. Zo krijgen ze meer **inzicht** in de eigenheid van muziek en kunnen ze hiervan dingen gebruiken voor hun **eigen muzikale vormgeving**. Ze genieten van **experimenteren** met klank en geluid en leren een aantal **vaardigheden**, zoals zingen. Ze toetsen hun uitingen aan de (echte) wereld van de muziek door opnamen te beluisteren, een concert bij te wonen, een gesprek met een muzikant te voeren of instrumenten te leren kennen.

De leerlingen van het eerste leerjaar brengen op vraag van de leerkracht allerlei trekpoppes en slaapmuziekjes mee naar de klas. Iedereen laat de muziekjes horen. De leerkracht schrijft samen met de leerlingen in een groepsgebesprek een aantal kenmerken van de muziekjes op. De leerlingen krijgen enkele opdrachten om zachte klanken te zoeken. Na wat experimenteren wil Nina voortwerken met haar groepje rond drie klankstaafjes. Ze componeren een slaapmuziekje met de staafjes, ondersteund door de zachte klanken. Dat laten ze horen aan de klas. Nadien laat de leerkracht nog een aantal slaapmuziekjes van componisten horen.

Drama

In kunsteducatieve context spreekt men over drama in plaats van over theater. Bij drama zijn er geen publiek of een uitgesproken verhaallijn aanwezig. Bij theater is dat doorgaans wel zo. Dramatiseren is het omzetten en bewerken van een dramatisch gegeven. Dit materiaal kan een bestaand verhaal zijn, een stukje dialoog, een aantal gegeven handelingen ...

Drama is het vormgeven van **de verbeelding** met **het lichaam en de stem** als voor-naamste instrument. Bij drama wordt vaak een beroep gedaan op het voorstellingsvermogen van de spelers. Dat heb je nodig om te kunnen spelen, want de dramatische werkelijkheid is niet echt – we doen alsof.

Het belangrijkste element om vorm te geven is het lichaam. Deelnemers onderzoeken in drama de expressieve mogelijkheden van hun stem, taal, houding, beweging en mimiek.

De leerlingen geven hun ideeën vorm via de stem, gebaren en bewegingen in realistische of verzonnen situaties. Zo werken ze aan vaardigheden en technieken om hun ideeën en gevoelens zo sterk mogelijk te uiten. Zij toetsen hun uitingen aan de wereld van theater en vertelkunst.

Bij de omkadering van een theaterproject rond objectentheater gaan de volwassen deelnemers zelf de mogelijkheden van objecten onderzoeken. Met een aantal keukenspullen stellen ze figuren samen waarmee ze visueel spelen. Een schoen wordt een gezellige dame, een nietjesmachine een vrolijke hond.

Dans

Vaak worden de termen beweging en dans door elkaar gebruikt. We kiezen hier voor de term dans omdat die aansluit bij de kunstvorm dans. Beweging krijgt vaak een connotatie met

motorische ontwikkeling (bewegingsopvoeding) en sport. Dans bestaat in vele vormen, zoals jazzballet, moderne dans, folkloredans, dansexpressie, Afrikaanse dans, bewegingstheater ... Elke dansvorm heeft zijn eigen manier van bewegingen en een eigen stijl. Ondanks de vele verschijningsvormen van dans zijn er drie inhoudelijke kenmerken die steeds terug te vinden zijn.

Dans is een beweging van het menselijk lichaam, heeft een bepaalde inhoud en betekenis en is het resultaat van vormgeving. Beweging ontstaat doordat het lichaam of een deel ervan in een andere positie wordt gebracht, zowel ter plaatse als met verplaatsing. Het lichaam is **het instrument** van de danser, zoals een schilder een doek, verf en penselen gebruikt. In dans onderzoek je hoe je verschillende bewegingen tot een sprekend geheel kunt samenbrengen. De verschillende bewegingsvormen kunnen op talloze manieren worden gecombineerd. Dat noemt men **de choreografie**, het structureren van dansbewegingen.

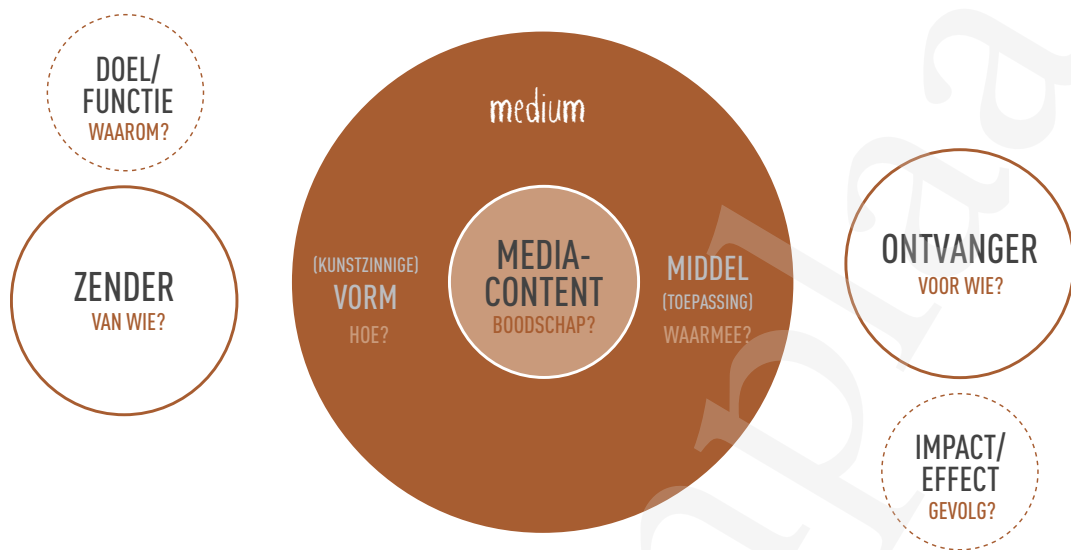
In de zesde klas van het lager onderwijs hebben enkele leerlingen op het einde van het schooljaar gekozen om een bewegingsstukje te maken over het thema afscheid. Ze hebben een aantal gemeenschappelijke bewegingen gezocht die ze samen konden uitvoeren. Zwaaien, elkaar vastpakken, ronddraaien, handen schudden ... Daarna hebben ze afzonderlijke passen verzonnen die ze op dezelfde muziek konden brengen. In het eindstukje loopt het samen dansen over in het alleen dansen. Na afloop houden de leerlingen een evaluatie. Ze bespreken hoe ze het thema afscheid in beeld hebben gebracht.

Media

In media komen de leerlingen in aanraking met **audiovisuele kunsten** zoals fotografie, film, video, projectie en geluidskunst (audio). Zo ervaren ze hoe kunstenaars hun mediaboodschap weergeven door gebruik te maken van allerlei technieken.

Media is een vorm van communicatie waarmee je boodschappen overbrengt via een externe drager, zowel analoog als digitaal. Je kunt die boodschappen soms meerdere keren afspelen, bekijken maar ook bewerken zoals monteren, kopiëren of vervormen.

Werken met media kan vanuit verschillende perspectieven:

- gericht op **de boodschap**: welke inhoud wil ik weergeven, wat wil ik vertellen? (creëren) Of wat wil de maker vertellen? (beschouwen);
- gericht op **de vormgeving**: hoe wil ik mijn idee audiovisueel vormgeven? (creëren) of welke vormgeving hanteert de maker en wat is het effect hiervan? (beschouwen);
- gericht op **de functie**: welke ervaring wil ik de ontvanger bieden? (creëren) Of wat doet deze audiovisuele uiting met mij? (beschouwen). De functies kunnen ontspannen, informeren, esthetische beleven, overtuigen of beroeren zijn.

Media omvat fotografie (beelden gemaakt door een camera), audio (geluidskunst, klankopnames, radio), video (film, animatiefilm) en andere vormen zoals lay-out, gaming en projectie.

In het fotomuseum krijgen de leerlingen van de derde graad in kleine groepen de opdracht om een tiental foto's te nemen waarin licht een belangrijke rol speelt. Ze zoeken naar lichtbronnen, lichteffecten in de omgeving en leggen die met de camera vast. De workshopbegeleider laat nadien voorbeeldfoto's zien en bespreekt de foto's van de deelnemers. Ten slotte geeft hij hun een aantal aandachtspunten mee en gaan de leerlingen met een nieuwe opdracht aan de slag.

3 HET BELANG VAN KUNST IN HET ONDERWIJS

3.1 Art advocacy

Waarom is er een vak als muzische vorming in het basisonderwijs? Is dat nu zo belangrijk? Telkens weer moeten leraren en kunstvakdocenten opkomen voor het bestaansrecht van de kunstzinnige vakken. 'De basisvaardigheden, wiskunde en taal en wat wereldoriëntatie, dat is toch de basis', hoor je weleens zeggen. 'De rest is bijzaak.' Zeker in tijden waar het economische denken centraal staat, moet je regelmatig opkomen voor het vak. Dat noemen we **art advocacy**.

Vanuit een te eenzijdige benadering van leren en opvoeding en een strikt economisch denken krijgt een leergebied als muzische vorming maar een karig plaatsje toegewezen. Er zijn echter heel wat argumenten die de waarde van muzische vorming of kunsteducatie dik in de verf zetten.

Gert Biesta

Als kunst een plaatsje krijgt in het onderwijs krijg je vaak te horen dat het goed is voor andere vakken. Drama stimuleert taalontwikkeling, muziek is nuttig voor rekenen. Gert Biesta, een vooraanstaand pedagoog, verzet zich tegen deze instrumentale benadering van kunsteducatie.

Volgens Biesta leidt dat tot het ‘verdwijnen van kunst uit kunsteducatie’, omdat de kunst zelf dan niet centraal staat, maar alleen wat het zogenaamd produceert.

Biesta onderscheidt **drie doeldomeinen van onderwijs**:

- **Kwalificatie:** het eigen maken van kennis en vaardigheden.
- **Socialisatie:** het voorbereiden op een leven als lid van een gemeenschap en kennismaken met tradities en praktijken.
- **Subjectivering:** de vorming van de persoon, het leren omgaan met vrijheid en verantwoordelijkheid, en het ontwikkelen van een eigen stem en identiteit.

Kunst speelt volgens Biesta vooral een cruciale rol in het domein van de **subjectivering**. Het gaat erom dat leerlingen leren om een subject te zijn van hun eigen leven, niet een object van onderwijskundige interventies. Biesta ziet kunst als een manier om in dialoog te komen met de wereld. Dat is geen gemakkelijke dialoog: kunst kan weerstand bieden, confronteren en uitnodigen tot een diepere reflectie. Door kunst te ervaren, worden leerlingen uitgenodigd om te reageren op wat hen wordt aangereikt, zonder het direct te willen beheersen of controleren. Het gaat erom te leren ‘erbij te blijven’, ook als iets moeilijk te begrijpen is.

Biesta pleit voor wereldgericht onderwijs, waarin de docent de leerlingen in contact brengt met de wereld in al zijn diversiteit. Kunst speelt hierin een rol door de deuren naar de wereld op een andere manier te openen. Het helpt leerlingen om nieuwe aspecten van de wereld te ontdekken die eerst buiten hun bewustzijn lagen.

De kunstzinnige bril

Je kunt de wereld om je heen door verschillende brillen bekijken. Neem nu een aquarium. Zet je een positief-wetenschappelijke bril op, dan vraag je je af waarom er luchtballen ontstaan, of hoe vissen zich kunnen voortbewegen in het water. Met een talige bril sta je stil bij hoe de halvemaaanvis aan zijn naam is gekomen, hoe ‘vis’ in de verschillende streektaalen wordt uitgesproken, welke synoniemen er zijn voor aquarium. Zo zijn er nog veel meer brillen om de wereld te bekijken. Elke bril heeft zijn eigenheid en waarde.

Laten we even **de kunstzinnige bril** opzetten. Dan denk je misschien aan een schilderij waar allerlei vissen vliegen door de lucht, dan zie je de kleurenpracht van de vissen, dan luister je naar de geluiden in het aquarium, of denk je misschien wel aan het gedicht van Cees Buddingh'.

DE HALVEMAANVIS

De halvemaanvis
heeft toch zo'n verdriet,
omdat niemand hem ooit eens
voor vol aanziet.

Hij houdt zich stilletjes
schuil tussen 't wier,
en denkt: was het vast maar
mijn laatste kwartier.

Soms rolt er een traan
langs zijn neus naar benee;
maar wat wil één zo'n traan
in die eindeloze zee?

C. Buddingh'

De rijke wereld van kunst

De kunstzinnige manier van kijken is een heel bijzondere benadering. Barend van Heusden, hoogleraar cultuur en cognitie (Rijksuniversiteit Groningen) zegt het zo: 'Kunst verruimt en relateert het denken over alledaagse dingen, het leven van zichzelf en anderen, het wereldgebeuren.' Kunst is een vertaling van de verbeelding van de kunstenaar. Verbeelding geeft de mens ruimte in zijn denken, voelen en zijn. Het is belangrijk in de opvoeding van leerlingen en jongeren dat we hen vertrouwd en wegwijs maken in de verschillende talen van de kunsten. Het helpt hen om af en toe afstand te kunnen nemen van de hier-en-nu realiteit, om te filosoferen, te genieten, bewust stil te staan bij wat er in de wereld gebeurt of te fantaseren.

